

מכתב הגר"ש וולבה שליט"א לתלמיד יוצא ישיבה תיכונית

כלומר: שיקרבו באמת את האדם אל הבורא או שיחזקו את הזיקה חזק אמיתי. („כונתך רצויה ומעשיך אינם רצויים" נאמר למלך הכוזרי בחלומו — עיין בכוזרי בהתחלה). וכמובן, אם כל דת תהיה אמיתית הן מצד מעשיה והן מצד אמונתה — הרי יהיה בזה תתרי דסתרי: אם הנצרות צודקת, הרי האיסלם איננו אמת, ולהפך וכו' וכו'. לכן נוכל לומר רק: כל הדתות הן צורות-ביטוי לזיקה דתית, ובאופן סוביקטיבי ממלאה כל אחת תפקיד חשוב. את האמת האוביקטיבית אני שולל מכולן.

אחרת היא התורה תורה איננה „דת" כלל במובן הנ"ל — בנקודה זו עלי להעיר לך דבר אחד „דת" היא מקצוע מסוים בחייה הרוחניים של האנושות, כמו מדע, אומנות, מדיניות וכו'. כשאנו נגשים להסתכל במקצוע של התרבות האנושית, עלינו להזהר לא לשבש ולערבב המושגים. לדוגמא: משהו ניגש להעריך את חכמת הרפואה ואת המקום שהיא תופסת בחברה האנושית. אז הוא יגיד: „שלא בצדק תופסת הרפואה והרופאים מקום כה חשוב בחברה האנושית. לו היה המבנה הסוציאלי של החברה יותר צודק כי אז לא היה מצב הבריאות של העמים כה ירוד, כי לא היו גבירים המתפנקים מדי ועניים הסובלים מדי וכו', ממילא כל חשיבותה של הרפואה איננה אלא תופעה סוציולוגית בלתי בריאה". — גישה זו איננה הוגנת, כי היא מערבבת את התחומים. בהערכת הרפואה יש להסתכל בראש וראשון בתופעה שהיא עוסקת בה: שישנו מחלות בעולם. האנושות סובלת? כן. הרפואה עושה במיטב יכולתה למנוע מחלות ולרפאות? כן, אולי ע"י שינויים סוציאליים שאינם תלויים בהתפתחות חכמת הרפואה באמת אפשר לגרם הבראה כללית של האנושות — יתכן, אך אין זה מפחית במאומה את חשיבותה של חכמת הרפואה, ורפואה יש למדד ולהעריך ולחשוב בעיקר לפי מה שהיא מצד מהותה ועצמותה.

ט' שבט תשט"ז.

חבר יקר ב"י,

באין פנאי מזה, ובאין רצון לדחות את התשובה על מכתבך מזה — הנני לגשת ישר אל שאלתך, בלי הקדמות וגם בלי להתעכב בכמה נקודות במכתבך שהייתי רוצה להתעכב בהן.

דת — מהי? במובן הרגיל: צורת ביטוי מסוימת לזיקה הדתית של האדם. זיקה זו — כח בנפש כל אדם נורמלי, רק לפעמים כח זה הוא יותר מפותח ולפעמים פחות. אפשר להשוות כח זה במידת-מה עם החוש המוזיקלי אשר אף הוא מכחות האדם, ועליו נבנה עולם שלם: המוזיקה. בזה יבורר לך, כי שאלתך לא היתה מדויקת, אתה שואל: „מדוע עלי להאמין באופן כללי במציאותה של דת?" אינך צריך „להאמין" בה כלל, כי דת היא שטח מיוחד בחיים הרוחניים של האנושות, והיא נמצאת אם אתה מאמין במציאותה או לא. כמו כן אינך יכול לשאול על מציאותה של המוזיקה, כי היא נמצאת, אי אפשר לפקפק בזה וגם אין צורך להאמין בה.

ולא זאת היתה כוונתך בשאלתך. אתה שואל לאמיתו של דבר, עד כמה הדת מחייבת אותך חיוב אוביקטיבי, כי הנה המוזיקה איננה מחייבת. רק אדם מרגיש נטיה מוזיקלית — מתעסק במוזיקה. ואשר אין לו נטיה זו, — מזניח אותה. רק בדת — שונה הענין, כי ממנה דורשים שתהא אמיתית, לא רק ביטוי לרגש סוביקטיבי אלא גילוי-אמת המחייב את האדם. ובכיוון זה היתה שאלתך הגם שלא הבעת אותה בדיקנות.

והנה כפי ההגדרה הנ"ל במהותה של „דת" אי אפשר לחייב שום אדם להאמין באמיתותה של כל דת הנמצאת עלי אדמות. הנה הבורא עולם קים, בני אדם מרגישים זיקה אליו בליבם, ויוצרים להם צורות-ביטוי לזיקה זו. האמצעים שהם מוצאים כדי לבטא בהם את זיקתם ולחזק אותה, יכולים להיות שרירותיים, ועדין אין צורך לדרש שגם אמצעי-ביטוי אלה יהיו אמיתיים.

כלומר: מה מחיב אותך להאמין כי הבורא גילה את התורה וחייב אותנו בזה חיוב אובייקטיבי לקיימה?

בנקודה זו עלי להקדים לך הקדמה שיטתית קצרה: לכל בעיה פילוסופית וגם לשאלתנו, ישנן שתי גישות: גישה אחת הנקראת „איממננטית“ immanent (ממילה רומאית אשר משמעותה: להשאר בתוך הענין). ובשאלה דדן: להשאר בתוך תחום התורה ולהסתכל בה מבפנים וע"י הסתכלות במפנים להגיע לידי הכרת אמיתתה, הגישה השנייה הנקראת „טרנסצנדנטית“ transzendent — היינו: להסתכל מבחוץ, ולדרש הוכחות המתקבלות על הדעת גם לעומד מחוצה לה. ציור: „הרמב"ם כותב על אריסטו, כי נתאר לעצמינו שאריסטו לא היה יודע כלל על לדת עובר ממעי אמו, והיו מנסים לתאר לו זאת, שעובר חי במעי אימו תשעה חדשים — היה אריסטו שולל זאת בהחלט, כי זה סותר את כל מושגינו מחיי אדם הזקוק לאויר, לאכל וכד'. הרי לאריסטו היו צריכים — אם לא היה יודע מהעובדה הזאת להביא הוכחות טרנסצנדנטיות, ואילו לנו, היודעים מהעובדה, יש גישה איממננטית מובהקת בזה. — לא אכחד, כי ההוכחה החותכת ביותר על אמיתת התורה היא איממננטית, כלומר: הסתכלות מבפנים, תוך חיי התורה. זוהי גם גישת רוב האנשים המקדישים כל חייהם לענייני אמונה. דרך חייהם מובילה אותם תמיד יותר פנימה, ובפנים הם רואים וחשים את האמת שבתורה יותר ויותר, ויש למחול להם שנבצר מהם להסתכל עוד הסתכלות מבחוץ — ובכ"ז אי אפשר לומר כי אמונתם איננה מבוססת. רק הגישה שלהם היא איממננטית גרידא, לא טרנסצנדנטית.

— ונכנס לענין, תוך הסתכלות מבחוץ:

א. על מתן תורה מספרת התורה עצמה. עם שלם זכה, לפי תאורה, לנבואה במעמד הר סיני. אין שום הוכחה בלשנית או ארכיאולוגית נגד סמכות התורה. להיפך, מצטברים במשך הזמן יותר ויותר הוכחות מדעיות בעד אמיתת המקרא. אנשי המדע הגויים הגיעו לכלל מסקנא

כן לגבי „דת“, או „אמונה“ איך שאתה קורא לה במקום אחר במכתבך: הדת עוסקת בכח מיוחד של האנושות, וכח די חזק. יתכן שהיו קונסטלציות פוליטיות בהיסטוריה בהן היה לאנשי-דתות תפקיד פוליטי מסוים, ואף ניצלו השפעתם על המאמינים שלהם למטרות פוליטיות ועוד תופעות כאלו — לערכה של דת ולזיקה האנושית אל הבורא אין זה נוגע, ובמהותה של דת אין זה פוגע כלל וכלל. גם דת צריכים למדד לפי מהותה ופעולתה ולא כפי סטיות צדדיות של אנשי דת או שיבושים שחלו בגלל חולשת נציגיהם וכדומה, האנושות זקוקה לצורת-ביטוי של הרגש הדתי. ידוע כי באמצע מלחמת העולם השנייה נפתחו בתי הוראה ברוסיה הסובייטית לרוחה, והתחילו לעודד את הפולחן הדתי הנרדף על צווארו עד אז. הסבל המלחמתי של שכבות העם גרם לכך, להתגברות הזיקה הדתית, עד שלא יכלו עד לדכא אותה.

הארכת בזה כי ראיתי במכתבך רמז להרהורים מסוג זה אשר עליו חלה הבקורת הנ"ל. אם טעיתי, ואין זה מענין בשבילך כלל — אתך הסליחה.

עכשיו — נחזר לעניינינו — תורה, אמרתי, איננה כלל „דת“ במובן הרגיל תורה איננה מתבססת על זיקה דתית סובייקטיבית של האדם. גם המעשים שהיא דורשת מאיתנו אינם צורת ביטוי לזיקה דתית.

תורה היא גילוי, לא אדם טיפח אותה, אלא הבורא גילה אותה. המעשים שהתורה דורשת הם אמצאים לקרב את האדם אל הבורא אשר הוא עצמו ית' סידר אותם. (לו היה לי פנאי של כמה שנים, הייתי מקבל על עצמי להוכיח בשיטה פסיכולוגית-מעשית, איך מעשי המצוות „מקדשים את האדם, ובדרך זו הייתי מוכיח, כי מעשי המצוות הם אמיתיים, כלומר שהם אינם צורת-ביטוי מקרית אלא מקריבים את האדם אל הבורא קירבה אמיתית.

כשהבורא גילה את התורה, הרי זה מחיב אותנו לקיימה, וכאן שאלתך השנייה, העקרית: „מדוע עליך להאמין במציאותה של היהדות“ —

אי אפשר לי לתאר לעצמי שהבורא יברא עולם, יצירה מלאה וענקית — מבלי לגלות את תכליתה ודרך החיים בה. כשיש בריאה בהכרח שתהיה התגלות. מתן תורה הוא ההשלמה של הבריאה ההכרחית.

עכשיו — להסתכלות מבפנים.

א. מהי אמונה בדרך אדם החי חיי תורה? חוקר העסוק במחקר למצא איזה חומר חדש. הוא שם לילות כימים במעבדה שלו. הוא מגשש באפילה. מה נותן לו הדחיפה להמשיך וההעזה לקוות? אמונתו, כי הוא בדרך הנכונה, וכי ימצא בסוף, על דרך „יגעת ומצאת — תאמין”. אין זאת אמונה המסתפקת בעצמה, אלא הכמיה לתגלית, לידיעה ברורה. על דרך זו אנו חיים באמונה. חיי תורה הם מעבדה, הליכה מעשית לקראת רכישת ידיעה: לולא האמנתי לראות בטוב ה' בארץ חיים, אני מאמין, שהראה טובו ית' כאן, בחיים בתורה. סוף ותכלית האמונה: הידיעה שהדברים יהיו כה ברורים וגלויים שלא אצטרך עוד „להאמין” בהם, כי הנני רואה ויודע אותם. וע”י החיים בתורה, הלימוד המאומץ, המוסר הסוער, התפלה בעיון, העבודה במעשי המצוות בדקדוק ובחנוך עצמי רציני — כל זה מביא לידי ידיעה ממש.

איך? במה? כאן אי אפשר לתאר יותר, לא מחמת שהם רגשים מעורפלים אלא שאי אפשר לגשת לזה גישה טרנסצנדנטית מוכרחים להכנס „למעבדה” — חיי תורה — ולהסתכל במו עינים, דהיינו: לחיות בעצמם...

ב. הניתן להאמר, כי אדם החי בתורה בעקביות, מתגלה לו בעצמו אדם אחר, נפתחה לו דימנזיה חדשה בעומקו — עיין תוס' כתובות סגי למעלה בתרוץ על קושיא הילכתית מובהקת: „אין זה נולד, דדרך הוא בהולך ללמוד שנעשה אדם גדול...”

ודוקא זהו קנה המידה למדד בו את אמיתת הדרך. פעם בחן פילוסוף, במה אפשר להוכיח שישנה מציאות. אולי הכל חלום הוא? דמיון ולא מציאות? נמצא, כי ההוכחה היחידה היא מעצמו ומחשבתו: „אני חושב, לכן אני נמצא”.

שהתנ”ך שמור בדיקנות נפלאה. באו אנשי מדע המשווים טקסטים שנמצאו מזמני המקרא — מצאו ובדקו, וראו, כי עליונות ואמיתות התורה היא למעלה בכל ספק.

ב. היו ידועים לאנשי התורה בקבלה איש מפי איש דברים שכל אנשי המדע בזמנם עוד לא ידעום. מנין להם ידיעות כאלו, אם לא ממרע”ה מפי הגבורה? כשאנשי הסנהדרין סמוך לחורבן השני גילו את סוד העיבור המבוסס על ידיעה מדויקת של זמן סיבוב הלבנה (זה היה שמור עד אז בסוד, כי קדשו החדש לפי מצוות התורה ע”י עדים דוקא) — שמע מזה פטולמאנס, גדול האסטרונומים אז — נבהל ונשתומם, מנין ידעו חכמי ישראל זמן מדויק זה שהמדע אז טרם ידע ממנו? — נגיד ע”י מה, ללא ספק ופיקפוק: סוד ה' ליראיו.

ג. ע”י מה הגילוי? ע”י הנבואה ורוח הקדש. ואמנם זאת ההוכחה החותכת שיש אלקים בישראל. בתוך עם ישראל הופיעה הנבואה ורוח הקדש, דור דור ודרגתו ממש עד סוף הזמן החדש. ולא רק שהיתה תופעה זו, אלא היתה ידועה החכמה איך להשיגה, גדולי הדורות היו בקיאים בדרגותיה ודרכיה, עוד הרמב”ן ועוד — ראשוני האחרונים חיברו ספרים והיתה להם דרך סלולה בזה!! — יש לי בזה אריכות דברים, קשה להעלות על הכתב מחמת האריכות והעומק, ומוכרחני לקצר.

הכלל, כי „נבואה” היא הוכחה ברורה גם להסתכל מבחוץ המסתכל בלי משפט קדום. הנביאים ניבאו את דבר ה' ורצונו, גילו עתידות, הוכיחו, לא חסכו לנבא גם על חרבן בית ה' — אכן, קיום ואחיזה בהחלט, בלתי-יציבה היתה לבית המקדש, דלא כמו דתות העולם ומקדשיהן... דת האמת, נביאי האמת אינם מחפים גם על הקדוש שבמקומות כשהוא נתערטל מתוכנו האמיתי והנביאים חזרו והוכיחו על זה עשרות בשנים לפני המאורע.

יספיקו דברים אלו בהסתכלות מבחוץ, קצרים הם, כטיפה מן הים.

ד. עוד רמז הגיוני — רק רמז; תבין מדעתך:

ובמה למדוד גדלות וקטנות, השלמה וסתם — מעלה. אך תסלח, אין בכוחי להאריך במסגרת מכתב זה, ואקיה שתדון אותי לכף זכות. אינני מתחמק, אדרבה. אך אין הזמן והמסגרת מספיקים. מרן סבא מקלם זצ"ל אומר: „דרבין סובר, כי מוצא האדם מן הקוף. הרי דרבין היה מוכרח לומר כזה, כי הלא לא ראה את ר' ישראל סלנטר זצ"ל. אני ראיתי את ר' ישראל סלנטר זצ"ל. ראיתי „אדם“ וכך אני יודע, כי אין מוצאו של האדם מן הקוף... ככה אני אומר: אני ראיתי את אדמו"ר הגה"ח ר' ירוחם זצ"ל, לכן אני יודע כי אין מוצא האדם מן הקוף...

האתה מבין לכוונתי? הראית את מרן החזו"א זצ"ל? הגם אתה אומר ככה: „ראיתי את החזו"ן איש, לכן אני יודע...?

גם בזה כתבתי רק ראשי פרקים, הטעונונים הרבה הרבה ביאור, אינני יודע אם שורות אלה אומרות לך משהו, כי בדברים אלו קשה עד מאד הכתיבה, ואי-ההבנה מצוי בה מאד. בכל רמז שרמזתי לך מקופלת עבודה מאומצת של שנים, לכן רק בזאת אבקש ממך, שלא תעביר הדברים הנ"ל לשטח ההרגשה גטולת בסיס שכלי.

שפע ברכות

ידידך בילתי מכירך
ש. וולבה

על דרך זו אומר אני, כי הבחינה היחידה על אמיתת דרך בחיים היא ההשפעה והרושם שאני קובע בפנימיותי. רואה אני, כל כח מכוחותי בא על מקומו, וכי אני „עולה“, אני עם גופי ונפשי מתרומם, אני נהיה עולם מלא, נוצרה בקרבי עמקות וגדלות, ולא שאני מקבל מדים וצובעים אותי בצבע מסוים, ותוך תוכי אני נשאר אותו האני — היא היא ההוכחה החותכת כי זוהי דרך האמת. ובדיוק זהו מה שמצאתי בתורה.

ג. ואין כאן שאלה של „עליונות שכלית ומוסרית“, כפי שאתה כותב. כלומר אותו אדם, רק רמה יותר גבוהה בשכל ומוסר. באדם גדול מתגלה פוג האחר של מין האדם. — גם זהו שטח עצום, ואני כותב רק ברמיזה ובקיצור במקום שהיה צריך לכתוב ספרים. כי צריך לסגל לעצמו אבחנה בזה, מהו ומיהו אדם גדול, אדם קטן, אדם מושלם ואדם שיש לו מעלות אבל בעצמותו אינו מושלם. „לעולם ירוץ אדם לקראת מלכים, שאם יזכה, יראה מה בין מלכי ישראל ומלכי עכו"ם“ (ברכות). ולא רק „מלכי ישראל ומלכי עכו"ם“. כי מאן מלכי-רבנן. כלומר: אם יזכה, יקבל אבחנה מה בין גדולי ישראל ובין גדולי האומות — אין אלו „הרגשות“, ח"ו. כאמור, היה צריך לכתב ספרים על זה, והיה זה גילוי עינים ממש. ויש קוים ברורים איך להסתכל